



BADIIY MATNNI TAHLIL QILISHDA BARQAROR BIRIKMALARNING O'RNI

Do'smuradova Yulduz

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti tayanch doktoranti*

E-mail: ydusmuradova1991@gmail.com

ORCID: 0009-0009-0403-5618

Annotatsiya: *Ushbu maqolada barqaror birikma o'zi nima, barqaror birikma va aforizmlarning badiiy matnda tutgan o'rni, ularning ahamiyati haqida fikr va mulohazalar berilgan. Misollar orqali lingvistik tahlil amalga oshirilgan.*

Kalit so'zlar: *aforizm, til, badiiy matn, barqaror birikma, ifoda, lingvistik tahlil.*

Badiiy matnni shakllantirishda barqaror birikmalar muhim o'rin tutadi. Ular o'quvchiga matnni tushunishga yordam beradi, uning tuzilishini aniq va ravon qilishda muhim rol o'ynaydi. Barqaror birikmalar odatda idiomatik ifodalar, matnning til va uslubiga mos keladigan so'zlar, frazeologik birikmalar va boshqa shunga o'xshash iboralardan iborat bo'ladi. Ular matnga jonli va tasviriy ifoda berib, uning estetik jihatini kuchaytiradi. Badiiy matnni shakllantirishda barqaror birikmalar va aforizmlar juda muhim rol o'ynaydi, chunki ular ifodalarning aniq, qisqa va ta'sirli bo'lishiga yordam beradi. Barqaror birikmalar (yoki frazeologizmlar) va aforizmlar badiiy adabiyotda ko'pincha muayyan tushunchalar yoki his-tuyg'ularni tezda va samarali tarzda yetkazish uchun ishlatiladi.

Barqaror birikmalar (frazeologizmlar) badiiy matnlarda an'anaviy yoki jiddiy biror mazmunni ifodalashda qo'llaniladi. Ular ko'pincha aniq tasvirlar va ma'nolarni yaratadi. Misol uchun, "o'zini yo'qotmoq", "yuragi to'lib ketmoq", "suvga botmoq" kabi ifodalar o'zlarining ma'nolarini faqat frazeologik kontekstda to'liq anglatadi.

Aforizmlar esa qisqa, lekin o'zgacha chuqur ma'no yuklagan iboralardir. Ular ko'pincha hayotiy haqiqatlarni, falsafiy yoki etik masalalarni ifodalashda ishlatiladi. Masalan, "hayot bir marotaba yashaladi" yoki "axloqsizlik — bu yomon ko'rinishdagi haqiqat" kabi ifodalar aforizm sifatida badiiy matnlarda muhim ahamiyatga ega. Ushbu ikki element badiiy asarning ko'pincha ma'noning chuqurligini oshiradi, o'quvchiga yoki tinglovchiga ma'lum bir g'oya yoki tushunchani yaxshiroq yetkazishga yordam beradi. Aforizmlar va barqaror birikmalar adabiyotda hayotning murakkabliklarini soddalashtirish, uni yanada ta'sirli va esda qolarli qilish uchun ishlatiladi.





Tahlilni kengroq qilish maqsadida Tohir Malikning “Shaytanat” asaridan namunalar olishga harakat qildik. Ushbu asar o‘zining murakkab badiiy tuzilishi, aforizmlar va frazeologizmlardan foydalanishi bilan ajralib turadi. Bu asar o‘zining o‘zgacha tildagi ifodalari, hayot haqidagi chuqur fikrlari va insoniyatning najotga erishish yo‘lidagi izlanishlari bilan mashhur. Asarda aforizmlar va barqaror birikmalarni tahlil qilish orqali, uning badiiy kuchi va ta’sirini yanada yaxshiroq tushunish mumkin.

Masalan, *“Insonning orzusi — uning eng katta dushmani”*. Asarda keltirilgan ushbu misol orqali insonning o‘z orzulari bilan kurashishi va ularning har birining ichida jihatlar borligi haqida chuqur bir g‘oya yetkaziladi. Odamlar ko‘pincha o‘z orzulariga erishish uchun qurbon bo‘lib, o‘zlariga zarar yetkazishlari mumkin. Bu ifoda, hayotdagi orzu va idealist fikrlarga nisbatan ehtiyotkorlikni va realistik yondashuvni ta’kidlaydi.

“Shaytonning yo‘lidan yurish”. Bu frazeologizm yomonlik yo‘lini tanlash yoki sodir etilgan gunohlarni tan olish haqida so‘zlaydi. Bu ibora asarda o‘zining ma’naviy va axloqiy zarbasini berish uchun ishlatiladi.

Har qanday badiiy matnda lingvistik tahlilni amalga oshirishda, asar tilining xususiyatlarini, leksik birliklar va frazeologizmlarni, stilistik usullarni, shuningdek, matnni shakllantirishda ishlatilgan sintaktik tuzilmalarni ko‘rib chiqish mumkin. Lingvistik tahlil nafaqat badiiy asarning tilini o‘rganish, balki uning mazmunini yanada chuqurroq anglash imkoniyatini ham yaratadi.

“O‘zini yo‘qotmoq” — bu ibora ruhiy holatni, ichki kurashni anglatadi.

“Yuragi to‘lib ketmoq” — bu ifoda kuchli his-tuyg‘ularni, xususan, achchiqlanish yoki dardni bildiradi.

“Ularga “xudo bor”, desangiz, ishonishmas, lekin “devorning qulog‘i bor”, desangiz, ishonishadi. Ularning nazarida daraxtlarning, hatto o‘t-o‘lganlarning ham qulog‘i bor.”

Bu ibora ko‘pincha “sirlarni eshitish” yoki “kuzatuvchi ko‘z” ma’nosini anglatadi. Lingvistik tahlilda bu ibora bir nechta qatlamlarda o‘rganilishi mumkin:

- Leksik tahlil: Bu ifodaning har bir so‘zi alohida ma’no keltiradi: “devor” (imorat, qat’iy va passiv mavjudot) va “quloq” (eshitish, eshitish qobiliyati) so‘zlarining birikmasi. *Devor* — biror narsani yashirish yoki saqlash imkoni bo‘lgan narsa sifatida talqin qilinadi. Biroq “devorning qulog‘i bor” ifodasi, devorning aslida hech qanday eshitish qobiliyatiga ega emasligini bildirish orqali, sirlar yoki nozik masalalarning ko‘rinishi yoki eshtilishi mumkinligini ta’kidlaydi.

- Semantik tahlil: Bu frazeologizm odatda ma’noni kengaytirib, tashqi dunyo yoki “ko‘zgu” sifatida ishlatiladi. Badiiy matnlarda bu ifoda ko‘pincha kishilarning





go‘yo biror sirni eshitish yoki ko‘rish imkoniyatiga ega ekanligini ifodalash uchun ishlatiladi.

- Stilistik tahlil: Metafora sifatida “devorning qulog‘i bor” iborasi, “eshitish” va “bilish” kabi tushunchalarni bog‘lash orqali matnda sir va tashqi e‘tiborni anglatadi. Bunday ifodalar o‘quvchiga yashirin hikmat yoki aytilmagan haqiqatni anglatish uchun ishlatiladi.

— *Nevara ko‘ribsan, ismini Samandar qo‘yibsan, oradan bir yil o‘tibdi... Asad degan o‘rtog‘im bor edi, xursandchiligimga sherik qilay, ukasining oti ham Samandar edi, nevaramga ot qo‘yishda bir so‘rab olay, deyishga **aqling kaltalik** qildimi? **Tiling bir qarich**. Birovga so‘z bermaysan-u, shunaqa narsalarga kelganda kallang ishlamay qoladi, xom oshqovoq!”*

Bu ifoda ham “so‘zlari juda qisqa” yoki “gapirishda o‘zgacha ehtiyotkorlik”ni anglatadi.

- Leksik tahlil: “Tili” so‘zi odamning nutqi, gapirish qobiliyatini bildiradi, “bir qarich” esa o‘lchov birligi bo‘lib, juda qisqa yoki juda kichik ma‘nosini beradi. Bu ibora odamning so‘zlari qisqa va xushmuomalalikdan mahrum, ehtimol bema‘ni yoki keraksiz gaplarni aytishi mumkinligini bildiradi.

- Semantik tahlil: Bu ifoda odatda so‘zlarning qisqacha va tez-tez o‘ylab aytilishini ta‘kidlaydi. Tilingiz uzun emas, lekin ayni paytda ma‘nosiz yoki samarasiz bo‘lishi mumkin. Samarasizlik yoki bevosita gapirish mavzusida ishlatiladi.

- Stilistik tahlil: Bu ibora stilistik jihatdan tanqidiy ifoda sifatida ishlatiladi. So‘zlar qisqa, lekin ularga qamrab olingan ma‘no yoki ahamiyat cheklangan bo‘lsa, bu stilistik vosita orqali zarba yoki tanqid ko‘rsatiladi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, voqelikni obrazli tasvirlashda, uni kitobxon ko‘zi o‘ngida aniq va to‘la gavalantirishda frazeologik iboralarning, birikmalarning o‘rni, ahamiyati beqiyosdir. Barqaror birikmalar hayotdagi voqea-hodisalarni kuzatish, jamiyatdagi maqbul va nomaqbul harakat yoki holatlarni baholash, turmush tajribalarini umumlashtirish asosida xalq chiqargan xulosalarning o‘ziga xos obrazli ifodalaridir. Yozuvchilar odatda tasvir maqsadiga muvofiq iboralarni tanlab qo‘llash bilangina kifoyalanib qolmaydilar. Balki, qahramonlar tabiati, ruhiy holati, hayot tarziga moslab o‘gartiradi va qayta ishlaydi.





Adabiyotlar

1. S.Muhamedova., M.Saparniyazova. Matn lingvistikasi. Toshkent. 2011.
2. M. Yoʻldoshev., Q.Yadgarov. Badiiy mantlarning lisoniy tahlili. Toshkent. TDPU. 2007
3. Badiiy matnning lisoniy tahlili fanidan maʼruzalar matni. Nukus 2012.
4. T.Malik “Shaytanat” asari Toshkent. 2006

